

STARI RUKOPISI I ŠTAMPANE KNJIGE U ČAJNIČU

Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u Sarajevu, među ostalim starinama u Čajniču stavio je pod zaštitu također dragocene i retke rukopise i knjige stare srpske štampe u čajničkoj srpsko-pravoslavnoj crkvi. Kako su knjige bile u lošem stanju, usled nošenja i skrivanja za vreme prošloga rata, Zavod je preduzeo, za prvi momenat, preventivne mere koje se sastoje u sakupljanju, sređivanju, stavljanju knjiga u privremene korice i obezbeđenju od štetnih spoljnih uticaja, kao pripremu za njihovo stručno konzerviranje čim bude otvorena stručna laboratorija pri ovom Zavodu. Rukopisi su od velike istoriske, paleografske, jezičke, umetničke i dokumentarne vrednosti ne samo za prošlost Bosne i Hercegovine, nego od opšte važnosti za nauku. Zbog ograničenog prostora štampe, ovom prilikom zadovoljićemo se samo njihovom registracijom, mada je o nekima Milenko Vukićević objavio izvesne podatke i zapise iz njih još 1901 g. u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu, knj. XIII, str. 327—333. On nije obuhvatio sve značajne knjige, niti je dao sve potrebne indicije o njima, te ćemo stoga ovde objaviti ponešto iz nekih, da bi skrenuli pažnju na bogatu sadržinu ređih dokumentarnih i ukrasnih elemenata.

Rukopisi:

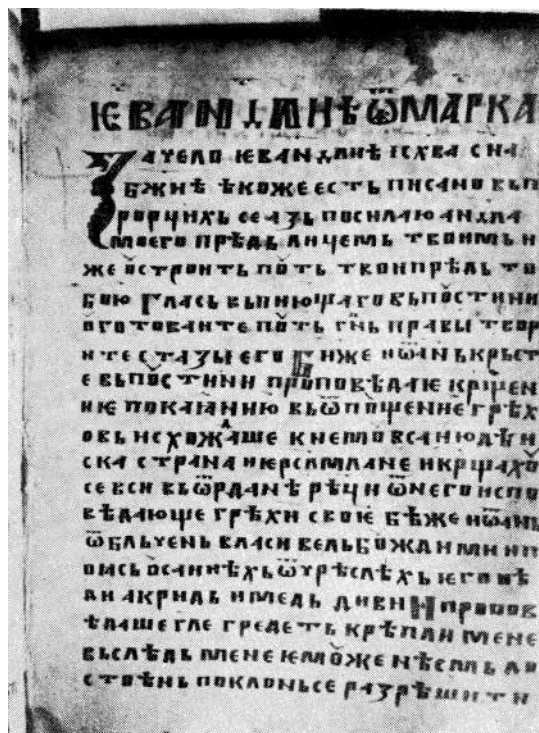
1. Pergamentno četvorjevanđelje iz kraja XIV ili početka XV veka.
2. Četvorjevanđelje na hartiji iz 1513 god., možda i starije.
3. Dva prologa, odnosno prolog za celu godinu, na hartiji, iz XVI veka.
4. Pentikostar na hartiji — XVI vek.
5. Kniga Zlatoust, na hartiji — XVI vek.
6. Kanon Bogorodici, na hartiji — XVI vek.
7. Minej za mesec oktobar — XVI vek.
8. Fragment prologa od 15 V do 31 VI — XVI vek.
9. Mali zbornik iz kraja XVII ili početka XVIII veka.
11. Fragment nekog četvorjevanđelja.

Svi su rukopisi srbuljske recenzije.

10. Odlomak nekog osmoglasnika (prvoglasnik).

Knjige stare štampe:

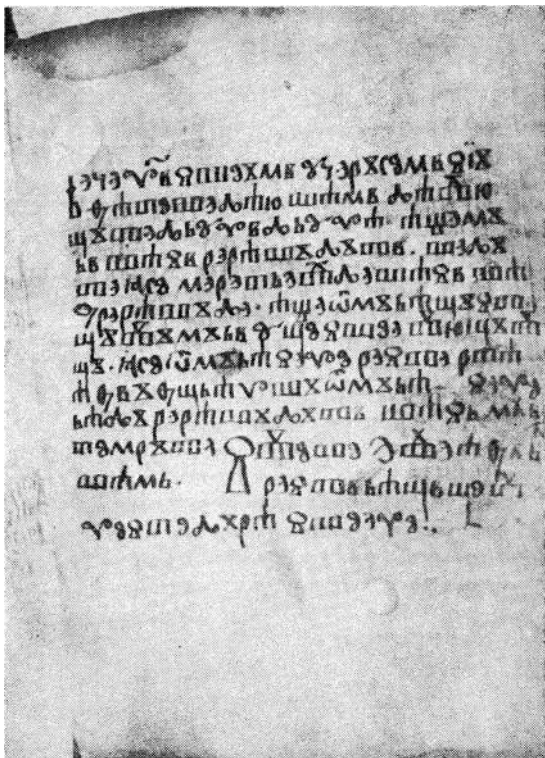
12. Oktoih Đurđa Crnojevića (prvoglasnik) sa jednim listom iz petoglasnika.
13. Cetinjski psaltir Đurđa Crnojevića.
14. Dva Vukovićeve osmoglasnika (peto glasnici).
15. Dva Vukovićeve psaltira.
16. Dva Vukovićeve službenika.
17. Vukovićeve trebnik.
18. Dva primerka: Sobranije blagopotrebnih proštenij ... štampani u Veneciji 1764 god.
19. Grčki psaltir, izdan u Veneciji 1740 god.

Sl. 1. Tekst pergamentnog Čajničkog jevanđelja iz XIV ili XV veka.

Sl. 2. Inicijal pergamentnog Čajničkog jevanđelja.

Sl. 3. Glagoljski zapis u Čajničkom jevanđelju.

Od najvećeg istoriskog, jezičkog i paleografskog značaja su pergamentno četvoroevanđelje i četvoroevanđelje iz 1513 g.

Pergamentno četvoroevanđelje nije potpuno očuvano. Ispočetka nedostaje mu tekst Matejevog jevanđelja sve do stiha VII glave, a na kraju sačuvano je samo do 62 stiha XXII glave Lukinog jevanđelja i prekida sa rečju: и ишдъ... u Petrovom odricanju. Dakle, fali mu završetak stiha XXII glave, još 2 završne poslednje glave i čitavo Jovanovo jevanđelje. Takođe su izgubljeni i pojedini listovi iz sredine knjige. Sada ima svega 167 listova. Pergament je puniji, krut, mada ima i tankih i mekanih listova. Beo je, čist i gladak, od dobro učinjene kože. Vremenom je isprljan i požuteo od vlaženja, naročito po okrajevima, ali je njegova belina приметна. Verovatno je italijanskog porekla. Povez je kožni iz docnijeg doba (XVII v.). Formata je šire 8°. Veličina listova je 19,5X14,5 cm. Veličina teksta najčešće je 14X10 do 10,5 cm., ali ima i otstupanja od 12,5, 13, pa i 15 cm., dok širina ne ide više od 11 cm. Takođe ni broj redova nije uvek jednak. Uglavnom se kreće između 20 i 22, ali ima i po 18, 19, 21 i 23 reda. Jevanđelje prvobitno nije bilo paginirano. Obeležavanje kvaterniona izvršeno je nešto docnije, slovenskim brojevima — slovima u gornjem levom uglu i to samo od III do XVI kvaterniona. Kvaternioni su po broju listova nejednaki, imaju po 10 i po 8 listova. Tekst je pisalo više ruku, sigurno tri do četiri i to istovremeno, jer se vidi po direktnim nastavljanjima, naizmenično prvog i drugog prepisivača. Treći se rukopis znatno razlikuje. Pismo je više oblo, ali ima sve karakteristike suvremenog pisanja. Da su sve tri suvremene i da je odista pisano celo jevanđelje u XIV ili početkom XV veka, pored nesumnjivih paleografskih osobina teksta toga doba, ima još jedan nepobitan dokaz. To je intitulacija kneza Pavla, sigurno Rađenovića, koja je ispisana minuskulnim pismom njegove kancelarije, na marginama 115b i 116a lista. Zapis je saopštio M. Vukićević u Glasniku Zemaljskog muzeja, knj. XIII, str. 328. Moje se čitanje znatno razlikuje od Vukićevićevog.

Tekst je izveden sitnim ustavom. Slova su veličine 4 mm. uskog, tankog, lepog i ukusnog oblika sa karakteristikama forme lapidarnog pisma sa stećaka (Sl. 1). Pisano je ijekavštinom sa puno arhaičnih jezičnih odlika, ali i primesom govornih oblika i glasovnim osobinama narodnog izgovora. U tekstu ima izvestan broj grcizama, transkribovanih na način srpskoslovenske recenzije, što znači da je prepis sa grčkog prevoda. Odeljci za čitanje izdvojeni su po začalima, koja su potpuno ista sa rasporedom u pravoslavnoj crkvi. Ovaj rukopis je u paleografskom pogledu jako sličan Mostarskom jevanđelju Manojla Grka.

Rukopis je ukrašen inicijalima, naročito u Matejevom jevanđelju, dok su u drugim redi. Raz-

ličitog su oblika, vrlo arhaični, često u dvojn timer prepletima, sa palmetama, polupalmetama i volutama. Crtež je izveden cinoberom, a pojedini su ispunjeni plavom ili crvenom bojom. Pokazuju degenerisane osobine vizantiskih oblika. Najzanimljiviji je jedan na 35a listu Matejevog jevanđelja, sa čovečijom figurom. Pretstavlja slovo И. Crtež je izveden crnom i crvenom bojom. Glava je iscrtana primitivno i grubo. Na glavi figure i niz leđa spušta se kosa, iscrtana kao kakva vlasulja. Odelo i donji deo figure su gotovo geometrijski stilizovani i neobično kolorisani kontrastima crvene i crnosmeđe boje. Desna polovina odeće obojena je delimično crvenom bojom i ukrašena polukružnim crvenim šarama na belom polju, a leva polovina crnosmeđom bojom. Preko sredine, figura je utegnuta pojasom po srednjevekovnom načinu. Noge sa vrlo šiljatim vrhovima obuče, kao da su u srednjevekovnim čizmama, kakve su se nosile u XIV i XV veku na Balkanu i Zapadu. One su takođe čudno obojene, na suprot odeći, desna crno, a leva crveno. Figura rukama drži neki predmet neobičnog oblika, kao da nešto presipa iz većeg suda u manji. Ovaj se inicijal nalazi kod teksta o bogatom mladiću, koji pita Hrista šta da radi, pa da dobije carstvo nebesko. Ako ova pretstava uopšte ima nekog smisla i veze sa tekstom, sklon sam da protumačim, da gornji sud simboliše bogatstvo, jer je donji manji, pa bi simbolisao siromaštvo i spasenje, (sl. 2). No za nas je najvažnije što ova figura potseća na ljudske prestave sa stećaka, oblikom, odećom, stilizacijom i primitivnošću. Stoga je vrlo značajna za uporedne studije.

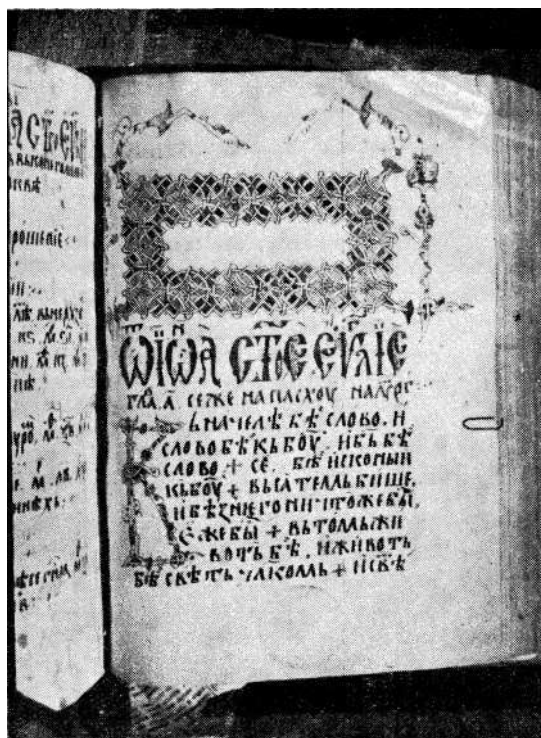
Druga interesantnost ovoga rukopisa je jedan glagoljski zapis. Strane 89b i 90a bile su ostale prazne, nisu ispunjene redovnim tekstom, mada se tekst sa prethodne strane redom nastavlja na sledeću, bez ikakvog prekida. Na praznoj strani 90a, neko je docnije ispisao glagoljski zapis crnim mastilom na 2/3 strane u 13 redova i zauzima 9,5 cm visine i 12 cm širine. Slova su veličine 4–5 mm. sem onih, koja su sama po svojim osobinama duža. Na opšti izgled odaju ispisanu ruku i relativnu ujednačenost po veličini i duktusu. Zapis sadrži tekst iz Jovanovog jevanđelja iz XV glave od 17 stiha. **СИН ЗАПОВѢДАЮ КАМЪ ДА ЛЮБИТЕ ДРУГЪ ДРУГА . . .**

Završava se pak u polovini 20-og stiha rečima: **НЕСТЬ РАБКЪ БОЛИ ГОСПОДИНА СВОЕГО.**

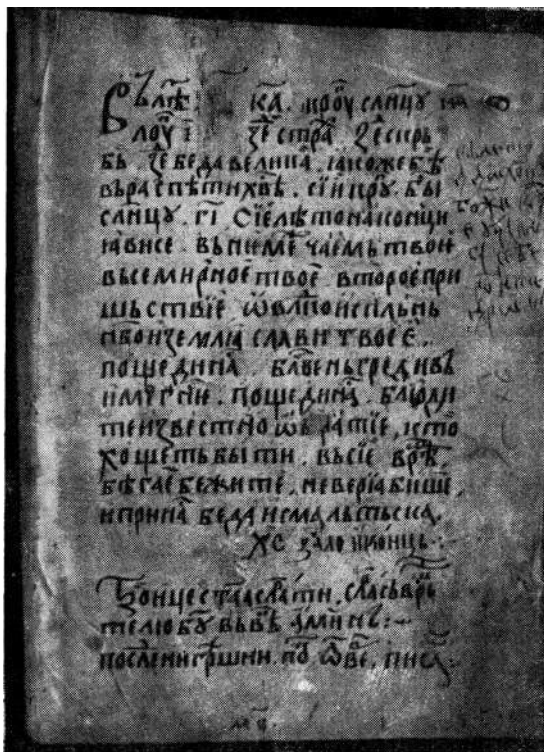
Izveden je mjestimično mešavinom okrugle i uglaste glagoljice sa mešanjem ćirilskih slova. Izgleda da nije bio siguran ni u jednoj glagoljskoj azbuci i da je to pisalo lice, koje se služilo ćirilicom, a glagoljicu je znalo uzgred. Mastilo zapisa je jako crno i razlikuje se od malo smeđeg mastila teksta. Takođe i način pisanja ćirilovskim slovima odaje nešto docnije vreme no što je pisano jevanđelje.

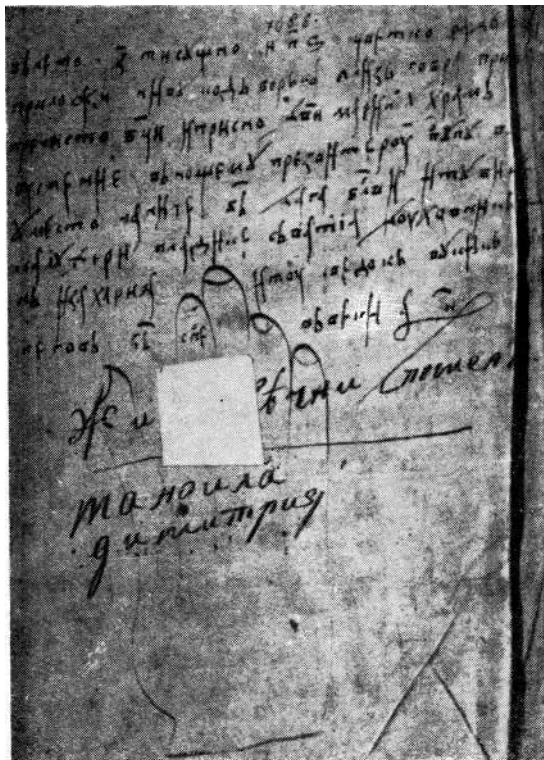
Sl. 4. Kraljević Marko — crtež u pergamentnom Čajničkom jevanđelju.

Sl. 5. Zaglavlje Četvoroevanđelja popa Olivera.

Sl. 6. Zapis popa Olivera.

Sl. 7. Zapis iz g. 1578. na jevanđelju popa Olivera

M. Vukićević pominje ovaj zapis i veli da ga je precrtao i poslao V. Jagiču u Beč.¹ Jagić je faksimile objavio u *Archiv für slavische Philologie* knj. XXV, str. 35, sa izvesnim ograđenjem, pod uslovom da je kopiranje tačno. Bio je u pravu, pošto je iscrtavanje izvršeno slobodnom rukom, te u pojedinostima nije baš verno, to se ovim objavljivanjem fotografskog snimka uklanja taj nedostatak. (Sl. 3).

Na 92b praznom listu Markovog jevanđelja, iscrtana je crnim mastilom figura Kraljevića Marka kao vladara i sveca, sa nimbom i signaturom: **СѢСѢ МАРКО КРАЛЈЕВИЋЪ**.

To je jedinstveni crtež Kraljevića Marka u našim starim knjigama, ako nije i jedini. Toliko popularni i opevani Marko u našem narodu, nema nijednog starijeg slikanog ili crtanog lika pod uticajem pesme i narodne mašte. Izuzimam njegov suvremeni istoriski portre ktitora u Markovom Manastiru. Njegove popularne slike pojavljuju se tek u novije doba. Najstariju te vrste pominje nam Vuk Karadžić. Ovaj bi crtež bio jedini i najstariji ove vrste, a pretstava Marka i tretiranje kao svetitelja sa svetačkim i vladarskim atributima, bio bi usamljen. Crtež je naivan, prost i grub, izveden po ugledu na ikonografske pretstave svetih ratnika i vladara. Vreme crteža odaje barokni skiptar u Markovoj ruci, te nije stariji od XVIII veka, mada signatura pokazuje znatno ranije odlike pisma i upotrebu pojedinih slova. (Sl. 4).

RUKOPISNO ČETVOROJEVANĐELJE IZ 1513 GODINE. U opisu Čajničkih rukopisa M. Vukićević ga uopšte ne spominje. Nije mu palo u oči zbog očuvanosti i novog poveza iz kraja XIX veka. Pisano je na glatkoj punoj i beloj hartiji sa vodenim znakom zaokružene kotve i šestokrakom zvezdom na vrhu. Ima 398 dobro očuvanih listova. Originalna veličina listova nije sačuvana, jer je jevanđelje opsečeno prilikom povezivanja u prošlom veku. Sadašnja je veličina 27,2X20 cm. Veličina teksta je 19,5 do 20X12 cm, sa 20 reda teksta na svakoj strani. Paginacija je obeležena po kvaternionima, na sredini donjeg okrajka početnih i završnih listova svakog svežnja, crvenom bojom. Većina svežnjeva ima po 10 listova (33 kvaterniona), a ostali od 4, 5, 6, 7 do 12 listova. Ta nepravilnost dolazi otuda, što su svežnjevi obeležavani nešto docnije. Jevanđelje je srbuljske recenzije, raškoga tipa XVI veka. Tekst je ispisan vrlo lepim i krupnim poluustavom, crnim i smeđim mastilom, a zaglavlja, napomene i podela teksta cinoberom. Slova između osnovnih linija velika su 7–8 mm., ne računajući ona koja prelaze linije. Pisala je sve jedna ispisanost i iskusna ruka. Zaglavlja na Teofilaktovom predgovoru i početcima svih jevanđelja ornamentirana su zastavicama u raznoj kombinaciji prepleta i

¹ Glasnik Zemaljskog muzeja, knj. XIII, str. 328.

boja, po uzorima na ornamente Moravske škole iz kraja XIV i prve polovine XV veka. Naslovi su izvedeni kitnjastim i vrlo dekorativnim krupnim slovima, u ligaturi, a početak svakog jevanđelja ukrašen je tananim kitnjastim inicijalom. (Sl. 5).

Zapisi iz ovog jevanđelja nisu objavljeni. Dva su registrovana kod Lj. Stojanovića² po belešci u Bosanskoj Vili za 1892 god., str. 408., o prepisivaču sa godinom i pogrešnim imenom i o popu Vuku, koji je doneo knjigu iz manastira Papraće. Stoga se ovde prvi put objavljuju tri važna zapisa sa dva snimka. Na poslednjem a listu je zapis prepisivača (Sl. 6). O zamršenoj hronologiji ovoga zapisa i prepisivaču jevanđelja — popu Oliveru, kako ja čitam ligaturu — raspraviću u opširnom opisu ovoga jevanđelja i ostalih čajničkih knjiga.

² Zapisi i natpisi br. 415.

Na poledini pretposlednjeg lista ispisan je zapis brzopisom:

Въ мѣсто ꙗко тисѣщино и ꙗко Цветко Радаковик приложи
ниѣ кодъ Борька близъ Гвѣра, приложи пречисто(и) Бого-
родици и приснодѣви Марии љ храмъ Оуспѣннѣ въно-
щѣмъ (!) презвитероу попу Вѣкѣ љ мѣсто Чанниче,
Богъ да га благоблгови. И тѣ бише калѣшерѣ владикѣ
Сѣвѣтїа: доуховникѣ Іѡванъ и Захарїа и тоу свѣдан-
Вѣкникѣ, братъ неговъ. Богъ со нѣ въ вѣки, аминъ.

Na praznoj poledini sadržaja Markovog jevanđelja, na kraju XII kvaterniona, pri vrhu lista ispisan je poluustavom zapis popa Vuka:

Сїю гнигѣ Іѡанѣлїѣ донесѣ попу Вѣкѣ не Папра-
тъа манастира и лѣтѣрїю, мѣсѣца маїа ꙗко дань.

RÉSUMÉ

ANCIENS MANUSCRITS ET LIVRES IMPRIMÉS DE TCHAYNITCHÉ

A l'Eglise orthodoxe de Cajnice se trouvent onze précieux manuscrits, dont la plupart date du XVIème siècle, ainsi que huit livres de l'ancienne presse serbe, qui furent mis sous la protection de l'Etat par l'Institut National pour la protection des monuments historiques et de la nature afin d'exécuter les travaux provisoires les plus nécessaires pour la preparation de leurs conservation spécial.

Les manuscrits sont d'une grande valeur historique, paleographique, linguistique, artistique et documentaire non seulement pour le passé de la Bosnie et d'Herzégovine mais aussi pour la science en général. Les plus remarquables d'entre eux sont les, on-dit, Ouatre-Bibles en pergamine, provenant de la fin du XIVème ou du commencement du

XVème siècle et le même oeuvre sur le papier, qui date de l'année 1513.

»Le Ouatre-Bibles« en pergamine n'est pas entièrement préservé. L'ouvrage est écrit en dialecte »ivecavique« avec beaucoup de formes archaïques et assez de traits de prononciations populaires. Les lettres sont belles et agréables avec des caractéristiques de l'écriture lapidaire de »stecke«. Le manuscrit est orné d'initiales,

Le manuscrit de la Bible de 1513 est écrit sur le papier poli de la couleur blanche avec des lettres fortes en mi-position en encre noir et brun. La Bible est de la recension serbe du type »rachka« du XVIème siècle. Les titres sont écrits en fortes lettres décorées et le commencement de chaque Bible est orné d'initiales touffes.